

Ο Ιερός Ναός του Πολιούχου Αγίου Δημητρίου

Ο ναός του Αγίου Δημητρίου αποτελεί το σημαντικότερο θρησκευτικό και προσκυνηματικό μνημείο της Θεσσαλονίκης (ενταγμένο στον κατάλογο Μνημείων Παγκόσμιας Κληρονομιάς της UNESCO), αφιερωμένο στον πολιούχο και προστάτη της πόλης. Είναι το πιο γνωστό παλαιοχριστιανικό μνημείο της Θεσσαλονίκης.

Ο Άγιος Δημήτριος μαρτύρησε επί των αυτοκρατόρων Διοκλητιανού και Μαξιμιανού (γύρω στο 303–305 μ.Χ.) στον χώρο των ρωμαϊκών λουτρών (βαλανείων).

Αρχικά, μετά το 313, κτίστηκε ένα μικρό ορθογώνιο μαρτυριο (γνωστό ως ο “οικίσκος”) σε σχήμα σταυρού. Σε αυτό υπήρχε τύμβος με μικρή μαρμάρινη λάρνακα με φιαλίδιο με το αίμα του αγίου.

Η πρώτη βασιλική κτίστηκε τον 5ο αιώνα. Συγκεκριμένα, στα μέσα του 5ου αιώνα (περί το 412–413 μ.Χ.), ο έπαρχος του Ιλλυρικού, Λεόντιος, ίδρυσε στη θέση του προσευχητηρίου μια **μεγάλη τρίκλιτη βασιλική**. Ο ναός καταστράφηκε από πυρκαγιά ανάμεσα στα έτη 629-634, επί αυτοκράτορα Ηρακλείου (Κατά τη βασιλεία του η ελληνική γλώσσα έγινε η επίσημη γλώσσα του βυζαντινού κράτους).

Η Πεντάκλιτη Βασιλική¹: Αμέσως μετά την πυρκαγιά του 7ου αιώνα, ο ναός ανακατασκευάστηκε ως μεγαλοπρεπής πεντάκλιτη βασιλική το 640-650.

Το 1493, κατά την τουρκοκρατία, μετατράπηκε σε τζαμί (Κασιμιέ τζαμί) και αποδόθηκε ξανά στη χριστιανική λατρεία το 1912 με την απελευθέρωση της πόλης.

Το 1917, η καταστροφική πυρκαγιά της Θεσσαλονίκης κατέστρεψε σχεδόν ολοκληρωτικά το μνημείο. Η αποκατάσταση και αναστήλωσή του ολοκληρώθηκε υπό τη φροντίδα διακεκριμένων αρχαιολόγων (όπως ο Α. Ξυγγόπουλος και ο Σ. Πελεκανίδης) και ο ναός παραδόθηκε ξανά στους πιστούς το 1949.

Είναι πεντάκλιτη, δρομική βασιλική με εγκάρσιο κλίτος, υπερώα, νάρθηκα και πιθανότατα αίθριο, από το οποίο διασώθηκε η φιάλη. Η επικοινωνία του νάρθηκα με τον κυρίως ναό γινόταν με τρίβηλο² άνοιγμα. Κάτω από το ανατολικό τμήμα, όπου τάφηκε ο άγιος, διαμορφώθηκε σε κρύπτη. Το κεντρικό κλίτος περιλαμβάνει κίονες που εναλλάσσονται με πεσσούς³, μια διαμόρφωση⁴ που θα ακολουθήσουν και άλλες βασιλικές στο χώρο των Βαλκανίων.

Στη βορειοδυτική γωνία του ναού έχει κατασκευαστεί βαπτιστήριο (σε υπολείμματα ρωμαϊκών λουτρών).

Νοτιοανατολικά του ναού στα τέλη 9ου με αρχές 10ου αιώνα, κτίστηκε το παρεκκλήσι του αγίου Ευθυμίου, μια μικρή τρίκλιτη βασιλική με τοιχογραφίες του 1303.

1 Στούφη-Πουλημένου, Ιωάννα, Αρχαιολογία και Τέχνη, 2020, εκδ. Έννοια, σελ.184, 185

2 Το τρίβηλο (ή τρίβηλο άνοιγμα) είναι ένα τριπλό τοξωτό άνοιγμα (συνήθως με κίονες ή πεσσούς). Συνήθως συνδέει τον νάρθηκα με τον κυρίως ναό και συναντάται στην αρχιτεκτονική, κυρίως στην βυζαντινή και παλαιοχριστιανική ναοδομία. Αποτελείται από τρία ανοίγματα (τοξωτά) που στηρίζονται σε κίονες ή πεσσούς, συχνά διακοσμημένους με περίτεχνα κιονόκρανα (όπως στη βασιλική της Παναγίας Αχειροποιήτου στη Θεσσαλονίκη). Επιτρέπει την οπτική και χωρική επικοινωνία μεταξύ των χώρων, διατηρώντας παράλληλα μια αρχιτεκτονική διάκριση. (Πηγή: <https://el.wiktionary.org>)

3 • Οι πεσσοί (τετράγωνες κολόνες) είναι πολύ πιο στιβαροί από τους κίονες (κυκλικές κολόνες) και αντέχουν το μεγάλο βάρος των θόλων, των τόξων ή του τρούλου.
Η εναλλαγή δημιουργεί έναν οπτικό ρυθμό που σπάει τη μονοτονία μιας συνεχόμενης κιονοστοιχίας, κατευθύνοντας το βλέμμα του πιστού προς το ιερό.

4 «Οι κίονες και οι πεσσοί είναι το αλφαβητάρι της ελληνικής αρχιτεκτονικής», όπως αναφέρει η Ελένη Γλύκατζη-Αρβελέρ (<https://www.kathimerini.gr/culture/221512/sygychronoi-kiones-kai-pessoii/> ανάκτηση την 15-10-26)

Φωτογραφικό υλικό⁵:

5 https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%99%CE%B5%CF%81%CF%8C%CF%82_%CE%9D%CE%B1%CF%8C%CF%82_%CE%91%CE%B3%CE%AF%CE%BF%CF%85_%CE%94%CE%B7%CE%BC%CE%B7%CF%84%CF%81%CE%AF%CE%BF%CF%85_%CE%98%CE%B5%CF%83%CF%83%CE%B1%CE%BB%CE%BF%CE%BD%CE%AF%CE%BA%CE%B7%CF%82

Η βυζαντινή μαρμάρινη στρογγυλή λεκάνη του αγιασμού:

Ο ναός εσωτερικά:

Η κρύπτη:⁶

6 Πηγή: <https://www.agdimitriosthes.gr/%ce%bd%ce%b1%cf%8c%cf%82/#landing>

Αρχιτεκτονική

Τύπος Ναού: Ο ναός, όπως αναφέρθηκε, ανήκει στον αρχιτεκτονικό τύπο της πεντάκλιτης βασιλικής με εγκάρσιο κλίτος και υπερυψωμένο μεσαίο κλίτος.

Εσωτερικός Διάκοσμος: Χωρίζεται σε πέντε κλίτη με τέσσερις κιονοστοιχίες. Τα κιονόκρανα είναι ποικίλων μορφών (θεοδοσιανά, ανεμοδαρμένα φύλλα ακάνθου κ.ά.). Διαθέτει επίσης επιβλητικούς γυναικωνίτες και πλούσια ορθομαρμάρωση.

Η Κρύπτη: Κάτω από το Ιερό Βήμα και το εγκάρσιο κλίτος βρίσκεται η Κρύπτη, δηλαδή το τμήμα των ρωμαϊκών λουτρών όπου φυλακίστηκε, μαρτύρησε και τάφηκε ο άγιος Δημήτριος. Σήμερα λειτουργεί ως επισκέψιμος εκθεσιακός χώρος/μουσείο με γλυπτά και αρχαιολογικά ευρήματα.

Παλαιοχριστιανικά επιτοίχια ψηφιδωτά στον ναό Αγίου Δημητρίου⁷

Ζωγραφική και Ψηφιδωτά

Ψηφιδωτά: Ο ναός φημίζεται για τα **σπάνια παλαιοχριστιανικά και βυζαντινά ψηφιδωτά του** (5ου έως 9ου αιώνα). Τα ψηφιδωτά αυτά απεικονίζουν τον Άγιο Δημήτριο δεόμενο, πλαισιωμένο από κτίτορες του ναού (όπως τον έπαρχο και τον επίσκοπο της πόλης), διακόνους ή παιδιά, καθώς και άλλους αγίους. Σε αυτά ο άγιος Δημήτριος απεικονίζεται⁸ ως αξιωματούχος να αγγίζει προστατευτικά τους ώμους κληρικών, πολιτών ή μικρών παιδιών.

Από την πυρκαγιά του 1917 σώθηκαν 11 ψηφιδωτά.

Για κείνα τα ψηφιδωτά του ναού που χάθηκαν, αντλούμε πληροφορίες από σχέδια και φωτογραφίες των αρχών του 20ου αιώνα. Ανήκαν στον αρχικό ναό, είχαν αναθηματικό χαρακτήρα και αποτύπωναν την ιδιαίτερη σχέση του αγίου Δημητρίου με τα παιδιά. Τα θέματα των ψηφιδωτών ήταν:

- δέηση και
- ευχαριστίες προς την Παναγία, τον άγιο και άλλους αγίους,
- αφιέρωση παιδιών στον άγιο ή την Παναγία.

Η προστασία και η αφιέρωση των παιδιών στον άγιο έχει ερμηνευτεί από την κατηχητική δράση του αγίου.

Από τα αρχαιότερα ψηφιδωτά του ναού είναι αυτό στο νότιο κλίτος, που έχει θέμα την αφιέρωση δύο παιδιών στον άγιο. Το χρυσό φωτοστέφανο και οι ανοικτές παλάμες παραπέμπουν στη φορητή εικόνα του στον ναό.

⁷Στούφη, σελ 217

⁸Στούφη, 184, 185

Στην δεύτερη οικοδομική φάση του ναού (7ος αι.) έχουμε ψηφιδωτές παραστάσεις, όπως:

- τον άγιο Δημήτριο ανάμεσα στον επίσκοπο και τον έπαρχο της πόλης, τους δύο ανακαινιστές/κτητόρες του ναού, μετά την πυρκαγιά του 7ου αι., τους οποίους αγκαλιάζει προστατευτικά. Οι ορθογώνιες επάλξεις του τείχους πίσω από τα κεφάλια των κτητόρων συμβολίζουν φωτοστέφανα (των κτητόρων).

- Ψηφιδωτή παράσταση όπου απεικονίζεται μετωπικά πιθανότατα ο άγιος Γεώργιος να προστατεύει δύο παιδιά: ένα αγόρι και ένα κορίτσι. Αρχικά, είχε θεωρηθεί ότι απεικονιζόταν ο άγιος Δημήτριος. Παρ' όλα αυτά, η φυσιογνωμία του αγίου σε συνδυασμό με την εύρεση επιγραφής οδήγησαν στην ταύτιση με τον άγιο Γεώργιο (κατά πάσα πιθανότητα).

Ο άγιος Δημήτριος ή ο άγιος Γεώργιος με δύο παιδιά (7ος αι.):

- Στο παρακάτω ψηφιδωτό ο άγιος Δημήτριος προστατεύει έναν διάκονο περίπου στα μέσα 7ου αι. Η ομοιότητα με τον διάκονο στο ψηφιδωτό των “ανακαινιστών” οδηγούν στην ταύτιση των δύο προσώπων.

Τοιχογραφίες: Στον ναό του αγίου Δημητρίου, στους τοίχους και τους πεσσούς, υπήρχαν τοιχογραφίες με θέματα από τον βίο, το μαρτύριο και τα θαύματα του αγίου καθώς και μορφές αγίων. Από αυτές σήμερα σώζονται ελάχιστες στο κεντρικό και τα πλάγια κλίτη και την κρύπτη του ναού διαφόρων περιόδων (από τον 9ο έως τον 15ο αιώνα), μεταξύ των οποίων ξεχωρίζουν

παραστάσεις όπως η προσκύνηση της Παναγίας, ο Άγιος Γεώργιος, καθώς και θέματα από τον βίο του Αγίου Δημητρίου.

Ο τάφος του Λουκά Σπαντούνη⁹

Στη βορειοδυτική γωνία του κεντρικού κλίτους και ανάμεσα στον πεσσό και τον πρώτο κίονα της κιονοστοιχίας σώζεται μνημειακός τάφος, κατασκευασμένος με χαρακτηριστικά της ιταλικής αναγέννησης, πιθανότατα στην Ιταλία. Είναι ο τάφος του Λουκά Σπαντούνη (ή Σπανδωνή), άρχοντα της Θεσσαλονίκης, που τάφηκε στην εκκλησία στα 1481. Είναι στολισμένος με λουλούδια και υπάρχει επιγραφή με εικοσιδύο ελληνικούς ιαμβικούς στίχους προς τιμήν του.

9 https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%99%CE%B5%CF%81%CF%8C%CF%82_%CE%9D%CE%B1%CF%8C%CF%82_%CE%91%CE%B3%CE%AF%CE%BF%CF%85_%CE%94%CE%B7%CE%BC%CE%B7%CF%84%CF%81%CE%AF%CE%BF%CF%85_%CE%98%CE%B5%CF%83%CF%83%CE%B1%CE%BB%CE%BF%CE%BD%CE%AF%CE%BA%CE%B7%CF%82